

האח הגדול

איתנו/ישראל / Gettyimages © Sotheby's / akg-images / ASAP Creative

ומלחמתו בטלוויזיה הצבעונית

ישראל היא ככל הנראה המדינה היחידה בעולם שבה נמחק הצבע משידורי הטלוויזיה בכוונת מכוון. שיחה עם ד"ר אורן סופר, מהמחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באו"פ, שחקר את הפרשה התמוהה של המחיקון – והאנטי-מחיקון, תגובת הנגד העממית לגזרה השלטונית

ד"ר אורן סופר מהמחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באו"פ, שחקר את הפרשה, מספר, כי היא מעוררת סקרנות רבה ונראה כי אין לה אחר בעולם. מאמרו של ד"ר סופר על המחיקון והאנטי-מחיקון פורסם לאחרונה, כמאמר פותח, בגיליון של כתב העת "Media, Culture & Society".

פוחדים מהטלוויזיה

ד"ר סופר: "מלכתחילה היה בארץ יחס השלטון אל הטלוויזיה יחס עוין, בשונה מאוד מן היחס אל הרדיו. הרדיו נתפס עוד בימי המנדט ו'המדינה שבדרך' על ידי קברניטי היישוב ככלי בעל תרומה רבה לגיבוש הזהות הלאומית, תפקיד שהוא המשיך למלא גם אחרי הקמת המדינה. לעומתו, הטלוויזיה

"האח הגדול" הוא שמה של תוכנית טלוויזיה פופולרית ושנויה במחלוקת שבשנה האחרונה מעוררת רעש ועניין רב בארץ. שמה של תוכנית זו, השאולה מספרו העתידי של אורוול, "1984", מתאים במידת מה גם לתיאור מאמצי השליטה של רשויות המדינה בטלוויזיה הישראלית. קברניטי המדינה לא רק הטרדו מתוכני התוכניות המשודרות אלא גם מאופן השידור שלהן – בצבע או בשחור-לבן.

הביטוי המובהק ביותר לכך הייתה ההחלטה למחוק את הצבע מכל השידורים הצבעוניים שהתקבלו מחו"ל ואשר אותם שידר ערוץ הטלוויזיה הבודד שפעל אז בארץ. סביב מחיקת הצבע משידורי הטלוויזיה התפתח שיח חברתי ער, שכלל אינספור כתבות עיתונאיות, עתירה לבית המשפט העליון, דיונים בכנסת, מעורבות אישית מצד בכירים בממשלה וכו'.

1965, בתקופתו של אשכול, הפך הרדיו להיות רשות עצמאית, 'רשות השידור', אבל גם בה המשיכו לשלוט הפוליטיקאים. עם זאת, כדאי להבהיר כי מעורבות זו של השלטון לא הייתה נחלתה של ישראל בלבד: במדינות אירופה הגובלות בים התיכון

הייתה אמצעי תקשורת חשוב, שהעלית הפולטית לא רצתה בשום אופן להכניס לארץ. "היה ברור שכניסתה של הטלוויזיה לישראל תשנה לחלוטין את כללי המשחק הפוליטי. צריך לזכור שישראל הייתה בראשיתה מדינה אידאולוגית מאוד, ולמפלגות היה מעמד חזק מאוד – והיה ברור שעידן הטלוויזיה יצמיח סוג אחר של

הסיטו: נחשול אדיר של טלוויזיות צבעוניות ישטוף את הארץ. רכישתן תדלדל את מלאי מטבע החוץ של ישראל ותביא לעלייה הרת אסון ברמת החיים

אפשר למצוא מעורבות ניכרת של השלטון ושל המפלגות בגופי השידור, הנתפסים ככלי שרת בידי המפלגות והמדינה".

הוויכוח על הצבע מתחיל בשנות השבעים

לדברי ד"ר סופר, עם התפטרותו של דוד בן גוריון וכניסתו של לוי אשכול לתפקיד ראש הממשלה הוסר חסם משמעותי מאוד בדרך לתחילת שידורי הטלוויזיה בארץ. התנגדותו התקיפה של בן גוריון מנעה כל אפשרות לדיון ענייני בנושא. ימי כהונתו של אשכול מסמנים תחילת תהליך של התרת הרסן בתחומים רבים. באווירה זו, של תחילת ההיפתחות אל העולם, הוקמה ב-1966 הטלוויזיה החינוכית – שרבים ראו בה כניסה של הטלוויזיה לארץ בדלת האחורית.

החינוכית הוקמה על פי הצעתו ובמימונו של הברון רוטשילד, שקשה היה להגיד לו "לא" – אבל מרגע שיש כבר שידורים ויש מקלטי טלוויזיה לא רק בבתי ספר, אלא גם בבתי פרטיים – שוב אי אפשר לחסום את הדרך לטלוויזיה הרגילה.

אך גם השידורים הראשונים של הטלוויזיה החינוכית תוארו כסכנה תרבותית: קריקטורה שהופיעה באחד העיתונים הציגה מסך חצוי, שבחלקו האחד עומד מורה אל מול הלוח – ואילו בחלקו השני מופיע גופה המעורטל חלקית של רקדנית בטן, מאלה שהופיעו, לכאורה, בשידורי הטלוויזיה במדינות ערב. האפשרות שצופים ישראלים יפנו לצפות בשידורים אלה נתפסה בהחלט כאיום תרבותי, מסוכן במיוחד לתהליך המודרניזציה שהיו אומרים לעבור בארץ העולים יוצאי מדינות ערב.

מנהיגות – בעלת אופי אישי וכריזמטי הרבה יותר, ופחות רעיוני-אידאולוגי. העלית הפוליטית ביקשה, לפיכך, למנוע זאת, או לדחות את הדבר עד כמה שרק אפשר.

"לכן, כל ההצעות שהוגשו בשנות החמישים לראשי המדינה להקים טלוויזיה בארץ – תחילה בידי משקיעים מחו"ל, ואחר כך גם בידי גורמים מקומיים – נדחו שוב ושוב. השיקול הפוליטי נקשר לא אחת בשיקולים אחרים, כמו זה הכלכלי. הטלוויזיה נתפסה כאיזר של מותרות, המתאים למדינות עשירות – ולא למדינה צעירה, הנאלצת להיאבק בקליטת גלים של עלייה המונית ובמלחמות עם שכניה.

"והיה גם היבט תרבותי: שלא כמו הרדיו, שרוב תכניו הם מקומיים, בטלוויזיה רוב התכנים היו צפויים להיות מיובאים, בעיקר מארצות הברית – והיה חשש שהתכנים הזרים האלה ישפיעו לרעה על חייה ועל התפתחותה התרבותית של מדינת הלאום הצעירה. במקום טיולים בטבע, פעילות במסגרת של תנועות נוער או קריאת ספר עברי – ראו מנהיגי ישראל בעיני רוחם את הנוער צופה בתוכניות בידור מיובאות, מתמכר לסדרות ריקניות בשפת לעז.

"ההתייחסות הזו לטלוויזיה הייתה חלק ממדיניות ריכוזית מאוד שהופעלה בארץ על כל אמצעי התקשורת האלקטרוניים. בניגוד לעיתונות, שהייתה גם בתקופת היישוב מגוננת מאוד ורב-קולית, בשנותיה הראשונות של המדינה היה הרדיו בשליטה מוחלטת של משרד ראש הממשלה. הוא שימש ערוץ תקשורת שנועד בראש ובראשונה לשקף את הקול הממלכתי, ומילא גם שליחות לאומית של הנחלת השפה לעולים החדשים.

"הגרסה המרוככת של הכלי הזה – הגל הקל – מופיעה רק בשנות השישים, בעיקר כתשובה לרדיו רמאללה. רק בשנת

מצעד צה"ל בירושלים עם מראות העיר העתיקה ברקע. הטלוויזיה הציגה לראווה תמונה חגיגית מאוד של אומה המבליטה את כוחה.

מובן שכאשר הטלוויזיה הישראלית התחילה לשרד סוף סוף ב־1968, אחרי שנים רבות כל כך של תהיות, מחלוקות ועיכובים, סוגיית הצבע לא עוררה ויכוח. השידורים בשחור-לבן התקבלו בהבנה ואף בטבעיות, אף על פי שבעולם כבר היו נהוגים באותן שנים שידורי צבע מלאים.

הוויכוח סביב שידורי הצבע התלהט רק באמצע שנות השבעים. בתקופה זו הפכו שידורי הטלוויזיה בישראל לשגרה – והעובדה שהם בשחור-לבן, בעוד שבעולם הרחב הם כמעט בכל מקום בצבע, התחילה לצרום לרבים.

הוויכוח הציבורי בנושא קשור ללא ספק לשינוי דוריתפיסתי בישראל. כפי שטוענים חוקרים רבים, שנות השבעים היו קו פרשת המים בחברה הישראלית. בעוד שהשנים שלפני כן התאפיינו במאמצים לאומיים לבניין אומה ובאווירה של קולקטיביזם, האדרת עבודת האדמה ובניין הארץ, עלו בשנות השבעים ניצניה של תפיסה הרבה יותר קפיטליסטית וחדרו בקצב הולך וגובר השפעות מערביות-גלובליות.

מבחינות רבות, קשורים תהליכים אלה באירועים הדרמטיים שהסעירו את הארץ במהלך שנות השבעים כמו מלחמת יום הכיפורים ורעידת האדמה החברתית והפוליטית שבאה בעקבותיה, עליית הליכוד לשלטון ב־1977 ותוכנית הליברליזציה הכלכלית.

רצון פוליטי לשלוח בשידור

לדברי ד"ר סופר, הוויכוח הציבורי בנושא הצבע בטלוויזיה מתנהל בדיוק בתפר שבין שתי תקופות אלה: זו שבה ההגמוניה הלאומית היא הדומיננטית – וזו שבה מתחזק השיח הקפיטליסטי-גלובלי. עובדה זו הופכת את הוויכוח סביב הצבע בטלוויזיה למעניין מאוד מבחינה מחקרית.

לא מדובר כאן רק על הצבע בשידורים, אלא על שתי תפיסות עולם באשר לאופייה של ישראל. כתבות ראשונות בעיתונים בעניין זה מתחילות להופיע בשנת 1975. בעקבות עתירה לבית המשפט העליון, מתברר שלרשות השידור יש יכולת לשרד בצבע את כל החומר שהיא מקבלת מחו"ל, בין שהוא מגיע מוקלט – ובין שהוא מתקבל באמצעות תחנת הלוויין בעמק האלה. רק הפקות המקור מצולמות בשחור-לבן, כי אין לערוץ הממלכתי ציוד ההפקה הדרוש לצילום בצבע.

רשות השידור טוענת, שמאחר שהיא אינה רוצה שהפקות המקור "יוחורו" לעומת השידורים המתקבלים מחו"ל, היא מוחקת – באמצעות מחיקון – את הצבע מכל השידורים. למען האמת, ההשקעה שנדרשה להמרת ציוד ההפקה משחור-לבן לשידור בצבע הייתה די מוגבלת. נראה היה, כפי שאמנם טענו העותרים, כי מאחורי המדיניות של מחיקת הצבע לא עמד הרצון שלא "לבייש" את הפקות המקור, אלא נימוק כלכלי: הרצון להגביל את רכישת מקלטי הטלוויזיה הצבעונית על ידי הציבור הרחב – וכך למנוע הוצאה "מיותרת" של מטבע חוץ.

העתירה שמה לראשונה על השולחן, לדין ציבורי, את מדיניות מחיקת הצבע. ואגב, עצם העתירה הזאת לבג"ץ, אף שנדחתה בסופו של דבר, היא חלק מן העידן החדש. חברות עסקיות ואזרחים מן השורה המאמינים ביוזמה הפרטית פונים

ההיסוסים והלבטים הוכרעו במלחמת ששת הימים ב־1967. בתקופת ההמתנה שלפני 5 ביוני הורגש מאוד החיסרון בטלוויזיה ככלי הסברה/תעמולה יעיל – בעיקר לנוכח השימוש התעמולתי הנרחב שעשו מדינות ערב ברשתות הטלוויזיה שלהן. ישראל יכלה להציב מולן רק את הרדיו – שמילא אז את התפקיד המרכזי בהסברה הישראלית. ברגע מסוים עלה הרעיון להפקיע את הטלוויזיה החינוכית ולהשתמש בה כטלוויזיה לשעת חירום. אף הוצא צו הפקעה לשם כך, אלא שהמלחמה נגמרה בטרם הספיקו לממש את הצו.

אחרי המלחמה אי אפשר היה להתעלם מן העובדה שבשטחים שנכבשו היו לא פחות מ־5,000 מקלטי טלוויזיה, חלקם בבתי קפה והיה חשש שללא נוכחות ישראליות במדיום שידור זה, יופקרו הצופים להשפעת התעמולה העוינת. הדחיפה המיידית להפעלתה של טלוויזיה ישראלית הייתה לפיכך דחיפה ביטחונית – קהל היעד הראשון היה זה הערבי. זה כמובן השתנה בהמשך, אבל אך סמלי הוא כי השידור הראשון של הטלוויזיה הישראלית היה שידור של מצעד צבאי –

כלומר כאלה שבהן לא הופעל המחיקון). הרשימה צריכה הייתה להיות מאושרת על ידי השר הממונה על הרשות. כך הפך השידור בצבע למעין משאב המחולק בצמצום ומלמד על חשיבות התוכניות – ושומר לאירועי מדיה מיוחדים. ביטוי קיצוני למעורבות הפוליטית בעניין הזה הייתה החלטתו של ממלא המקום של השר ממונה, יגאל ידן, בעת שידור הענקת פרס נובל לשלום למנחם בגין. בעוד השידור היה מתוכנן להיות בצבע ואף פורסמו על כך מודעות בעיתונים, שעה לפני השידור החליט יגאל ידן, שהעניין היה אז בתחום סמכותו, שהשידור יהיה דווקא בשחור-לבן.

המוח היהודי – והאנטי-מחיקון

כאמור, הוויכוח האמיתי לא היה על הצבע בטלוויזיה – אלא על אופי החברה והמדינה בישראל. השאלות שעמדו על הפרק היו האם רוצה ישראל להיות מדינה מתקדמת מבחינה טכנולוגית, או חברה במועדון המצטמצם והולך במהירות של מדינות, שטרם אימצו את הטכנולוגיה של הטלוויזיה הצבעונית? האם הקדמה הטכנולוגית הזו מצדיקה – או לא – פגיעה בסולידריות ובשוויוניות? האם צריכה ישראל כמדינה לאפשר בתוכה סגנון חיים הדוניסטי, או שיש לראות בויתור על המותרות ערך שיש לטפח?

ד"ר סופר: "רק אצלנו התלקח ויכוח לוחט כל כך בעניין שהוא לכאורה טכני – המעבר לצבע. אין בספרות אזכור למקרה דומה במדינה אחרת. ומובן שבמקום שבו מוחקים צבע, קם גם מי שממציא מכשיר שכנגד – האנטי-מחיקון. יש לראות בכך ביטוי של קריאת תיגר קפיטליסטית-אינדוסטריאליסטית נגד המגמות השלטוניות הישנות, המבקשות לשלוט בתמונת העולם שרואה הצופה".

האנטי-מחיקון תואר בעיתונות כהמצאה ישראלית מקורית וייחודית – פיתוח משותף של מהנדסים ישראלים וטכנולוגיה גרמנית. מדובר בהתקן ששולב במקלטי טלוויזיה צבעונית ואפשר להם להציג את התוכניות בצבע, על אף פעולת המחיקון. ההתקן ייקר את מקלטי הצבע עוד יותר, ואף פגם במידה מסוימת באיכות התמונה – ואף על פי כן, עשרות אלפי מכשירים שכאלה נמכרו תוך הוצאה אדירה, שהוכיחה שאין גבול למה שהקהל מוכן לעשות כדי לקבל את מה שהוא רוצה.

מובן שכל הכסף הרב הזה ירד לטמיון כאשר השלטונות ויתרו על מחיקת הצבע בשנת 1983.

מתחילת שנות השמונים הנהיגה הטלוויזיה הישראלית מדיניות של "צבע זוחל", יותר ויותר תוכניות שודרו בצבע במטרה להגיע לאיזון כלשהו בין הרצון לא לעודד קניית יתר של טלוויזיות צבעוניות – לבין הרצון לא להבריא צופים לטלוויזיה הירדנית. אלא ש"הכלכלה הנכונה" של ארידור פרצה את כל הסכרים – והטלוויזיות הצבעוניות ומכשירי הווידאו שהוזלו מאוד, הפכו ללהיט החם של התקופה והביאו את הצבע לכל בית. במציאות כזאת, הפעלת המחיקון הייתה מגוחכת לחלוטין.

במידה רבה, היה המעבר לשידור בצבע מלא בטלוויזיה הישראלית נקודת ציון בדרך לפתיחת שוק התקשורת בארץ במתכונת הרבי-ערוצית בשנות התשעים. בתקופה זו, גם העלית הפוליטית הגיעה להכרה ששוב אין לה יכולת אמיתית לשלוט על התכנים ועל התמונה שמקבלים הצופים בבתיהם, על מסכי הפלזמה וה-LCD. ■

אל בית המשפט העליון ומעלים לדיון ציבורי סוגיות שקשורות במדיניות שלטונית. מגמה זו, כמו גם נכונות בית המשפט העליון לדון בעתירות ציבוריות מן הסוג הזה, ילכו ויתחזקו במהלך שנות השמונים-התשעים.

ההחלטה להפעיל מחיקון צבע לשידורי הטלוויזיה היא ללא ספק פרי רצון פוליטי להמשיך ולקיים שליטה בשידור הציבורי ובה בעת להנהיג פיקוח וויסות על רכישת אמצעי הקליטה של השידור – מקלטי הטלוויזיה הצבעונית.

ההשלכות של רכישה "בלתי מבוקרת" של מקלטים שכאלה מתוארת ככזו שתוביל להוצאות כלכליות עצומות ובזבוז מיותר של מטבע זר יקר, עד כדי ערעור כלכלתה השבירה ממילא של ישראל. נטען כי המעבר לטלוויזיה צבעונית יגרום לעלייה ברמת החיים – שגם היא מעל ליכולתיה של ישראל – כי לכניסת הטלוויזיה החדשה לסלון יתלווה שיפוץ של הדירה כולה ורכישת רהיטים חדשים. גם צריכת החשמל תעלה, שכן מנורות מסך צבעוניות צורכות הרבה יותר חשמל.

פרס נובל לבגין – בשחור-לבן

הפעלת המחיקון נועדה, לפיכך, לחסום את הדרך ליבוא המסוכן הזה, ההרסני למשק. לטענות מקרו-כלכלית אלה התלוו גם טיעונים חברתיים, שלפיהם הראשונים שייפגעו מן המעבר לצבע, יהיו השכבות החלשות. הן, בגלל הפרופיל החברתי והתרבותי שלהן, יהיו בין הראשונות שירכשו את הטלוויזיות הצבעוניות וישקיעו ברכישת המוצר היקר את הכסף שאין להן, כדי שלא לפגור אחר שכניהם, במקום לקנות מוצרי יסוד כמו מיטה או ספרים לילדים.

גם אם הדבר לא מוזכר במפורש – אומר ד"ר סופר – קשה שלא לזהות בטקסטים האלה רמיזות לכך שסכנת ההתפתות לקסם הצבעוניות אורבת בעיקר לפתחם של מזרחים בעלי משפחות מרובות ילדים. באחת הכתבות אף נטען כי אותם עניים, שאינם מסוגלים לשלוט בדחפיהם – כאשר לא יהיה להם הכסף הדרוש לקנות את המכשירים היקרים – עלולים להגיע למצב שבו יתנפלו על החנויות על מנת לבזוז אותן, וכך לממן את הקנייה.

הטענה הייתה כי מאחר שעולמם התרבותי של עניים אלה סובב סביב הטלוויזיה – המשיכה לטלוויזיה הצבעונית היא אצלם בלתי נשלטת.

הטיעון נגד השידור בצבע בטלוויזיה מגיע, לפיכך, עד לרמה של איום באלימות חברתית. יש לציין כי אפילו איגוד העובדים הסוציאליים הזהיר כי הוויתור על המחיקון והמעבר לשידורי צבע יגרום לרגשי תסכול רבים ולהעמקת חוסר השוויון בחברה הישראלית.

גם אם היה ממש בשיקולים הכלכליים, ברור שהמאבק סביב סוגיית המחיקון היה מאבק סמלי. היה זה מאבק על תמונת העולם, בין הגישה הממשלתית, המבקשת להכתיב לאזרח במה יצפה בטלוויזיה ובאמצעות איזה מקלט – לבין ההכרה בצופה כצרכן, שזכותו לצפות בכל תוכנית שיחפוץ, בכל מכשיר שירצה, על פי בחירתו.

לדברי ד"ר סופר, הפעלת המחיקון שייכת לאותה תפיסה שלטונית שעל פיה רשאי השלטון לבחור בשביל הציבור מה הוא צריך לראות, מה נכון ומה לא נכון להראות לו, בשחור-לבן, או בצבע. בראשית שנות השמונים הדברים הגיעו לכך, שרשות השידור גיבשה רשימה מסוימת של תוכניות ששודרו בצבע